

КУЛТУРНИТЕ МАРШРУТИ В ИСТОРИЧЕСКИЯ ГРАД: СЛУЧАЯТ СОФИЯ. ИНТЕГРАЦИОННИ СТОЙНОСТИ.

ас.арх. Доника Георгиева, катедра “История и теория на архитектурата”, Архитектурен факултет, Университет по архитектура, строителство и геодезия

Резюме

Докладът има за цел да представи културното наследство на София от гледна точка на интеграционните стойности на културните маршрути на града и перспективите, които те предлагат за остойносттаване на наследените ценности, тяхното ефективно опазване, устойчиво управление и съвременно използване.

Изявена е ролята на културния маршрут в историческия град като нова категория културно наследство, което синтезира в единна културна система ценности и взаимоотношения. Представени са ключовите интеграционни стойности на културните маршрути с конкретни примери за София. Подчергано е нарастващото значение на културните маршрути в историческите градове, особено по отношение на интегрираното опазване и устойчивото градско развитие.

Ключови думи: културен маршрут, исторически град, културно наследство, устойчиво развитие, културен туризъм

Summary

The report aims to present the cultural heritage of Sofia from the point of view of the integration values of the cultural routes of the city and the perspectives they offer for the revaluation of the inherited properties, their effective preservation, sustainable management and contemporary usage.

The role of the cultural route in the historic town is manifested as a new category of cultural heritage that synthesizes certain values and relations in a uniform cultural system. The key integration values of the cultural routes are presented with particular examples from Sofia. The increasing importance of the cultural routes in the historic towns is marked, especially in regards to the integrated conservation and the sustainable urban development.

Key words: cultural route, historic town, cultural heritage, sustainable development, cultural tourism

В светлината на еволюцията на представите за наследството и в резултат на близо двадесетгодишна работа, днес културните маршрути се определят като културна ценност. Те се характеризират с три здраво обвързани помежду си константни елемента: традиционни исторически направления; културни и природни ценности; функция и тема (Krestev 2005).

Въпреки това, проблематиката за културните маршрути на най-ниското териториално ниво – в историческия град е все още недостатъчно проучвана. Натрупан е значителен практически опит, но темата не е теоретично осмислена, не са изведени методически принципи.

София предлага едно благодатно поле за проучване на културните маршрути на локално ниво. Градът има ключово местоположение на Античния диагонал – една от най-древните артерии, която от векове свързва Европа с Азия. Този факт го предопределя като място с богата история и сложна стратификация.

Културните маршрути в историческия град – нова категория културно наследство

Вашингтонската харта утвърждава разбирането, че историческият град е не просто съвкупност от ценности. Културните му качества се базират на сложни взаимоотношения между отделни елементи, които могат да се систематизират като: структурни и комуникационни; пространствени и композиционни; функционални (Washington Charter 1987). Част от тези взаимоотношения се изявяват именно от **културните маршрути в историческия град**.

По своето съдържание, те кореспондират напълно на разбиранията за културни маршрути на по-високо териториално ниво – също се обуславят от традиционно формирани направления, обединяват културни и природни ценности и често са носители на духовен интегритет, изразен в характерна функция. В допълнение, обаче, културните маршрути в историческия град включват и специфичен потенциал, който ги отличава:

- обуславят се от традиционни направления с по-константни пространствени измерения;
- характеризират се с по-висока концентрация на материалните и нематериалните следи в рамките на една относително малка площ;
- под влиянието са на по-голяма динамичност на историческите процеси, свързана със сравнително по-бързата промяна на условията на живот в града;
- в неделима връзка са с културните маршрути на по-високите териториални нива;
- по-лесно обозрими са, по-компактни и с по-малък мащаб.

На тази основа се формулира следното определение на автора за същността на понятието *културен маршрут в историческия град* – комплексна и динамична система, която синтезира ценности и взаимоотношения в историческия град, организирани около традиционни направления в града, жизнени и до днес. В този смисъл, **културните маршрути в историческия град са нова категория културно наследство**. Структурата им се определя от ценностни елементи и взаимоотношения, които се организират в единно цяло около традиционни направления в града. Така, културните маршрути в историческия град се явяват единна ценност, която функционира със своя логика – носители на свидетелства за непрекъснато протичащ културен обмен. От тази гледна точка, **културните маршрути могат да се разглеждат като интегрална културна система със специфични качества**.

Интеграционни стойности на културните маршрути в София

Като град на кръстопът, София е акумулирала следи от много исторически епохи. Но изявява ли наистина столицата ни богатството на хилядолетната история, на която е била свидетел? Една бърза разходка из улиците разкрива по-скоро проблемите на културното наследство, отколкото неговите качества. Изключително бързите темпове на развитие и липсата на ясни приоритети през последните години задълбочават физическата деградация на културните ценности и нарушаването на компактността на характерни урбанистични структури. В резултат, София постепенно губи териториалния и темпорален интегритет на своето културно наследство.

Изявата на пълния потенциал на ценностите изисква интегрален подход. В този смисъл, културните маршрути разкриват стимулиращи перспективи пред София. Като нова категория културно наследство, те организират в единна културна система разнообразни ценности - материални и нематериални, времеви и пространствени, функционални и тематични, променящи се и относително непроменящи се, природни и антропогенни. Така, културните маршрути в историческия град могат да се разглеждат като интеграционно поле, способно да изявява разнообразни стойности. В този смисъл, те могат да бъдат основа за интегрирано опазване¹ на наследството и да намерят своето място в устройството на

града. Интеграционните стойности на културните маршрути в София можем да открием в редица взаимоотношения.

Взаимоотношения между материални и нематериални ценности. Културните маршрути в историческия град са носители на взаимовлияещи си материални и нематериални ценности. Връзките между тях са обусловени от културните влияния, които протичат по техните направления.

Например, ансамбълът на Националния археологически музей и Българска народна банка извява влияния от композиционните похвати при изграждането на комплексите на мюсюлманските храмове и на модерните разбирания в началото на XX век. Около средновековната сграда на Буюк джамия е имало и други структури (хан, медресе, чешма), вероятно оформящи двор. След редица преустройства, днес джамията приютява Националния археологически музей. Монументалната сграда на БНБ, дело на арх. Васильов и арх. Цолов, се съобразява с наследената ценност и обгръща бившата джамия. По този начин се формира вътрешно дворно пространство – съвременна интерпретация на характерните за мюсюлманските култови комплекси дворове.

Често, във взаимоотношенията между материалните и нематериалните ценности се “раждат” ключови места в рамките на културните маршрути. Това са интегрални пространства, в които се откриват концентрирани връзки между ценностите, акумулирани в течение на времето. Пример за подобно пространство в София е Градската градина. Историята ѝ започва като зелена площ пред турския конак (днес Национална художествена галерия). След преустройство и модернизация през 1878 година, около нея се развива представителният обществен център на града. В началото на XX век, градината е свързана на изток с площада на Народния театър, а на юг е рамкирана от старата сграда на Софийската община (използвана дълги години за библиотека) и градското казино. Тук се е разхождал Иван Вазов, организирани са се забави, на малка издигната площадка е свирел духов оркестър. С течение на времето контекстът на средата се променя – казиното приютява Градската художествена галерия, издигната и в последствие е разрушена сградата на Мавзолея, градската библиотека е “заместена” от хотел. Но въпреки това, мястото привлича софиянци – тук са прочутите шахматисти, няколко детски площадки, летни кафенета. В този смисъл,

Градската градина и до днес разкрива неразривните връзки между материалните и нематериални ценности на града. Тя е културно пространство в София – място за диалог между различни поколения, място за срещи, за различни изяви и съвременни изражения на изкуството.

Взаимоотношения между подземни и надземни ценности. В качеството им на комплексна ценност, акумулирала логиката на процесите в историческия град, културните маршрути интегрират по своето протежение подземни и надземни ценности. В София – град с богата вертикална стратификация – традиционното направление изток-запад в централната част интегрира подземните ценности на римска Сердика и надземните – от средата на XX век. На археологическо ниво в пешеходния подлез между Президентството и Министерски съвет можем да минем по оригиналната настилка на декуманус максимум – каменни плочи от IV век. В същия участък, но на съвременно ниво стъпваме върху прочутите жълти павета на столицата (Фиг. 1).

Взаимоотношения между природни и антропогенни елементи. Възникването на София е свързано с природните дадености на мястото – планината Витоша и богатството от изворни води. Културните маршрути правят обозрима връзката между природните фактори в историческия град и намесата на човека в тях. Например, движейки се по бул. “Витоша” в посока към НДК, планината се издига мощно зад силуета на градските покриви. Това е един характерен градски пейзаж, който въпреки физическата отдалеченост на планината, може да бъде възприет само от това място – по традиционното направление север-юг.

Самото формиране на традиционните направления на културните маршрути е в пряка връзка с топографските дадености на мястото. В структурата на София, например, и до днес (на археологическо, но и на съвременно ниво) ясно е обособено направлението изток-запад. В рамките на Антична Сердика това е декуманус максимум, а на изток в съвременния град – бул. “Княз Александър Дондуков” и бул. “Цар Освободител”. Това древно направление естествено обгръща възвишението на софийския некропол (днес пл. “Ал. Невски”).

Взаимоотношения между исторически пластове. Културните маршрути интегрират ценности от различни

периоди на развитието на историческия град. И нещо повече – в качеството си на жизнена културна ценност – те могат да разкрият логиката на историческите процеси, тяхното натрупване и отражение в съвременния облик на града.

Основните традиционни направления на София са една от най-устойчивите ѝ темпорални характеристики. Те са съхранили своето структуроопределящо значение за града още от римска Сердика. На първо място, това е направлението изток-запад (декуманус максимум), по което през вековете проникват влияния от запад (римска култура, европейски влияния от началото на ХХв.) и от изток (ислямска култура). Всички те, дават своето отражение върху облика и живота на историческия град. София е съхранила и още едно традиционно направление – север-юг. Някога кардо максимум, днес това са бул. “Княгиня Мария Луиза” и бул. “Витоша”. Конкретните трасета на културните маршрути в София около тези традиционни направления се материализират в цяла система от улици, различни по своята широчина, дължина и пропорции (Фиг. 2).

Историческият център на София е акумулирал разнообразни пластове от зараждането на града до днес. Културните маршрути интегрират тези пластове в единна система и изявяват логиката на разнообразни културни влияния, “нагодени” към спецификата на мястото. Така, във взаимоотношенията между историческите пластове, във времето и в пространството се “ражда” нова уникална ценност, организирана около културните маршрути в града.

Взаимоотношения между културно наследство и образование. Културните маршрути в историческия град играят интеграционна роля и по отношение на връзките между културното наследство и образованието. Като специфичен вид ценност те обхващат развитието на града в цялото му разнообразие и така разкриват по-ясна картина за връзката между историческите процеси и тяхното отражение върху градските ценности. В този смисъл културните маршрути в историческия град са едно предизвикателство. От една страна, те предлагат възможност за обогатяване на знанията. От друга – богатството от взаимоотношения, които разкриват стимулира съзнанието към един индивидуален прочит на културните ценности. Така културните маршрути създават база за раждане

на нови идеи и за оформяне на свеж поглед към заобикалящата ни среда, което е и цел на образованието днес.

Културните маршрути в София също илюстрират тези взаимоотношения. При проведено посещение със студенти² като положителен аспект бе коментирана възможността, която маршрутите предоставят за възприемане на еволюцията на мястото. Оказва се, че “урокът по история” по тяхното протежение пробужда интереса към културното наследство и историческата стратификация на града.

Взаимоотношения между функционалните подсистеми в града. Самите културни маршрути са компонент от подсистемата “Културно-историческо наследство”. Но в качеството си на носители на комплексни стойности, те естествено правят връзки между различните функционални подсистеми в историческия град. Например по протежението на културните маршрути в София се разкриват взаимоотношения между подсистемите “Комуникация и транспорт” (традиционни направления, улична мрежа, археологически подлези) и “Зелена система и отдих”(паркове, градини). Във връзка с функциите на сградите и пространствата, в рамките на маршрутите си взаимодействат и подсистемите “Обитаване” (следосвободенски жилищни среди), “Труд”(административни структури, производствени и складови сгради), “Социална инфраструктура”(обекти на културата, места за настаняване, хранене и развлечение), “Бизнес инфраструктура” (търговски обекти).

В този смисъл, от устройствена гледна точка, културните маршрути могат да играят ролята на интегриращ елемент за ефективното взаимодействие между функционалните системи на града. Те могат да се разглеждат като стимул за развитието на историческия град и като основа за провеждане на интегрални форми за управление и устройствена политика. Идеята за културни маршрути в София е заложена и в действащият ОУП³ на града. За едно тяхно по-ефективно използване за целите на устойчивото развитие и интегрираното опазване би следвало да се разработи специализиран устройствен план за културните маршрути. Това от своя страна би подпомогнало и единното местно управление на градските ценности.

Взаимоотношения между културно наследство и туризъм.

Културните маршрути намират своето значение, устройствено приложение и алтернатива за използване и в рамките на градския културен туризъм. В този смисъл те изявяват своите интеграционни стойности във връзките между наследството и туризма. За да бъде това ефективно, културните маршрути в историческия град следва да се дефинират като цялостен културно-туристически продукт – синтез между културно-исторически ценности, туристическа, комуникационна и информационна инфраструктури.

От гледна точка на един многопластов и пълноценен туризъм в София, на първо място, следва да се проучат възможностите за дефиниране на мрежата от културни маршрути в града. Интегрирането им в единна мрежа дава възможности за най-пълно разкриване и изява на разнообразието от културни ценности - изявени културно-исторически обекти от древния град (Източна и Западна порти, Ротондата); запазени следи от Османския период (Баня Баши джамия, Буюк джамия); следосвобожденски ансамбли и ключови обекти (структури по “Мария Луиза”, “Шипка”, “Оборище” и др., къщите на Яблански, Момчилов и др.; сградите на Народното събрание, Военния клуб, Държавната печатница, Синодалната палата, Съдебната палата, университета “Св. Климент Охридски”, Народната библиотека, Народния театър, БНБ, Минералните бани, Халите, храм-паметника “Св. Ал. Невски”, Руската църква, Синагогата); структури от втората половина на XX век (комплексът на “Ларгото”, НДК и др.); нематериални ценности, акумулирани в средите на Градската градина, по протежение на “Георги Раковски” – улицата на театрите, на пл. “Славейков” и др.; природни ценности (уличното озеленяване по “Канала”, Борисовата градина и др.).

Качество на културните маршрути в историческия град е и възможността, която те предлагат за дефиниране на теми, които да обвържат това разнообразие от ценности под някакъв общ признак. Така например за целите на устойчивия културен туризъм, София може да разкрие историята на древна Сердика, на съжителството от разнообразни култури и вярвания, или на Стара София от първата половина на XX век (Фиг.3).

Взаимоотношения между опазване и развитие. В качеството си на жизнена и променяща се ценност, културните маршрути в историческия град в голяма степен отразяват именно

взаимоотношенията между опазване и развитие. Това се дължи на способността им да изявяват непрекъснатия диалог между историческите пластове, на неделимата им връзка с културните пътища на по-високо териториално ниво и на характера им на носители на културен обмен. Може да се каже, че естествената еволюция на културните маршрути в историческия град почива именно на връзките между “заварените” ценности и “новите” влияния.

Ето защо, културните маршрути могат да стимулират ефективните взаимоотношения между опазването на наследените ценности и развитието на града (Washington Charter 1987). Те се явяват една естествено формирана във времето основа за интегрален териториален подход към историческия град, който от една страна да подпомага изявата на пълния му културен потенциал, а от друга – да не възпрепятства неговото развитие.

В заключение може да се очаква, че през следващите години все повече ще нараства значението на културните маршрути в историческите градове. Те представят един съвременен поглед върху историческите процеси в града и заедно с това са естествената връзка на локалното културно пространство с регионалното и европейското. Освен това, в качеството си на комплексна културна ценност, културните маршрути могат да бъдат и мощен инструмент за целите на интегрираното опазване, на устойчивото градско развитие, ефективното управление и използване на културното наследство.

¹ В официалната версия на български език на Конвенцията за защита на архитектурното наследство (Съвет на Европа, Гранада 1985), ратифицирана от България през 1991г., терминът “*integrated conservation policy*” е преведен “цялостна политика по опазване”. Думата “*conservation*” на англ. и фр. език се използва именно в по-широкия смисъл на думата “опазване” на бълг. език. В новия проектозакон за културното наследство на РБ е наложено понятието “*интегрирана консервация*”. Когато става дума за недвижимо културно наследство, “*консервация*” се употребява в значението на система от мероприятия за съхраняване на физическата субстанция на даден обект. В този смисъл, предвид широкото съдържание на понятието “*integrated conservation*”, на български език по-удачно би било използването на словосъчетанието “*интегрирано опазване*” – б.а.

² Посещението е проведено по основните традиционни направления изток-запад и север-юг като част от упражненията по дисциплината “Опазване на архитектурното наследство” в III курс през март 2006 година – б.а.

³ Общ устройствен план на град София, част КИН, колектив с ръководител проф. Т.Кръстев, 2003

Библиография

Krestev 2005: Krestev, T., "Routes culturelles de l'Europe du sud-est", Proceedings of ICOMOS 15th General Assembly and Scientific Symposium, Xi'an, China, 2005

Washington Charter 1987: Charter for the Conservation of Historic Towns and Urban Areas, Washington Charter, ICOMOS, ICOMOS Information, n.2., 1987

Списък на илюстрациите

1. Исторически пластове по протежение на културните маршрути в София
2. Основни традиционни направления на културните маршрути в структурата на София
3. Разнообразни теми по културните маршрути в София

1. Исторически пластове по протежение на културните маршрути в София

2. Основни традиционни направления на културните маршрути в структурата на София

3. Разнообразни теми по културните маршрути в София